

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Special Issue | pp. 136-143 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

БУХГАЛТЕРИЯ АХБОРОТИ ҲИСОБ ВА ТАҲЛИЛНИ ШАКЛЛАНТИРИШ АСОСИ СИФАТИДА

Шахноза Раҳматова

Тошкент давлат иқтисодийёт университети таянч докторанти

Аннотация: Мазкур мақолада ҳисоб-таҳлил тизими моҳияти ва ҳўжалик юритувчи субъект фаолиятидаги аҳамияти ва роли, “бухгалтерия ахбороти” тушунчасининг моҳияти, ҳўжалик юритувчи субъектни бошқариш ва самарали бошқарув қарорларини қабул қилиш мақсадида бухгалтерия ахборотининг турлари ҳақида сўз боради. Бухгалтерия ахборотининг ташқи ва ички фойдаланувчиларга қаратилган бирламчи ҳисоб маълумотлари ва уларнинг тўпланиш даражаси асосида шаклланиш жараёни кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: бухгалтерия ахбороти, ҳисоб – таҳлил тизими, уйғунлаштириш, бирлаштириш, бухгалтерия ҳисоби усули, ҳисоб регистрлари, бухгалтерия ахбороти талқини, молиявий ҳисоботлар.

БУХГАЛТЕРСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ-ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕТА И АНАЛИЗА

Аннотация: В данной статье раскрывается сущность учетно-аналитической системы и ее роль в деятельности хозяйствующего субъекта а также, сущность понятия "бухгалтерская информация", виды бухгалтерской информации для целей управления и повышения эффективности принимаемых управленческих решений хозяйствующим субъектом. Рассмотрен процесс формирования учетной информации на основе первичных учетных данных, ориентированных на внешние и внутренние пользователи.

Ключевые слова: бухгалтерская информация, учетно-аналитическая система, унификация, консолидация, метод учета, учетные регистры, интерпретация учетной информации, финансовая отчетность, гармонизация.

ACCOUNTING INFORMATION IS THE BASIS FOR ACCOUNTING AND ANALYSIS

Abstract: This article describes the essence of the accounting and analytical system and its role in the activities of an economic entity, as well as the essence of the concept of "accounting information", types of accounting information for management purposes and

increasing the efficiency of management decisions made by an economic entity. The process of generating accounting information based on primary accounting data, which considered based on the primary accounting data for external and internal users of accounting information and their level of accumulation.

Key words: accounting information, account - analysis system, harmonization, integration, accounting method, account registers, interpretation of accounting information, financial reports.

Кириш

Ҳозирги кунда ахборот бошқарув жараёнини амалга ошириш учун бебаҳо манба бўлишига сабаб у доимо режалаштириш, ташкил этиш, ривожлантириш ва назорат каби барча бошқарув функцияларини амалга оширишда муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ахборот иқтисодий ахборот тизимида муҳим функционал вазифага эга бўлиб, хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий фаолияти моддий ва молиявий ресурсларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айрибошлаш ва истеъмол қилишнинг иқтисодий жараёнларини акс эттирувчи иқтисодий ахборотни шакллантириш билан боғлиқдир. Бухгалтерия ахбороти эса ўз ўрнида хўжалик юритувчи субъектни бошқаришда восита бўлиш билан биргаликда хўжалик фаолияти ҳақидаги маълумотларни умумлаштириш ва тақдим қилиш усули ҳамдир. Айни вақтда бухгалтерия ҳисоби ахборотлари хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарияти учун мавжуд имкониятлардан ўз вақтида фойдаланиш ва истиқболли ривожланиш дастурларини ишлаб чиқишда муҳим аҳамиятга эга.

Шуни таъкидлаш керакки, бухгалтерия ҳисоби ахборотлари юқори сифатда тузилиб, тақдим этиладиган бўлсагина, ҳам ички, ҳам ташқи фойдаланувчилар учун фойдали ҳисобланади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Бухгалтерия ахборотининг шаклланишига ҳамда бухгалтерия ҳисоби ва таҳлил тизимидаги ўрни ва аҳамиятига меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва иқтисодчи олимларнинг асарларида кенг эътибор қаратилган. Хусусан, “Молиявий ҳисоботларини тақдим этиш” номли 1-сон бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартларига (БҲХС)га мувофиқ, капитални бошқариш жараёнида корхоналар ўз мақсадларига эришиш учун молиявий ҳисоботда сифатли ахборотни таъминлаш керак [2]. Ғарблик иқтисодчи олим Б.Поундер (B.Pounder)нинг таъкидлашича бухгалтерия ҳисобининг аҳамияти у тақдим қилаётган ахборот билан ўлчанади[4].С.А.Левицкая ва К.А.Иващенколарнинг қайд қилишича, бухгалтерия ахбороти – бу хўжалик объектларини таҳлил қилиш, баҳолаш, рўйхатга олиш ва умумлаштириш жараёнлари бўйича тегишли бирламчи ҳужжатлар, регистрлар ва ҳисобот шакллари билан тасдиқланган бухгалтерия ҳисоби маълумотлари йиғиндисидир [5]. Европалик иқтисодчи олимлар Н.Ортега ва Х.Рамирес таъкидлашларича, бухгалтерия ахборотининг аҳамияти уни ташкилот фаолиятининг самарадорлиги билан аниқланади [9]. Маҳаллий иқтисодчи олимларимиздан З.Зуфарова ва А.Авлоқуловларнинг таъкидлашича, бухгалтерия ахборотини ҳисоб ва таҳлилни шакллантиришдаги аҳамияти уни сифат хусусиятлари билан бевосита боғлиқ [10].

Юқорида келтирилган иқтисодчи олимлар фикрларидан шуни хулоса қилиш мумкинки, бухгалтерия ахбороти ҳисоб - таҳлил тизимининг муҳим қисми бўлиб, уни ўрганиш бўйича илмий тадқиқотлар ҳали анча давом этади. Шу қаторда биз ҳам бухгалтерия ахборотини ҳисоб-таҳлил тизимидаги ўрни тўғрисида илмий изланишга ҳаракат қилдик.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Илмий тадқиқотни олиб боришда бухгалтерия ахборотининг ҳисоб-таҳлил тизимидаги беқиёс ўрни ва аҳамияти борасидаги иқтисодчи –олимларнинг фикр-мулоҳазаларини ўрганиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш ҳамда иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф изланиш ва тажрибалари билан қиёсий таҳлил қилиш йўли орқали тегишли хулоса, таклиф ва тавсиялар бериб ўтилган.

НАТИЖА ВА МУҲОКАМА

Бугунги кунда бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудит мустақил, жадал ривожланаётган, ихтисослашган иқтисодий фанлар бўлиб, ҳар бири ўзига хос предмети, тадқиқот усуллари ва амалий қўлланиш соҳаларига эга. Маълумки, бухгалтерия ҳисоби доирасида молиявий, бошқарув ва солиқ ҳисобларига бўлиниш мавжуд. Бухгалтерия ҳисобининг бундай ихтисослашуви уни қўллашнинг муайян соҳаларида чуқурлаштириш ва дифференциация қилишга қўмаклашади.

1-расм. Ҳисоб турлари бўйича бухгалтерия ахборотининг бўлиниши¹

¹ Тадқиқот натижасида муаллиф томонидан ишланган

Айни вақтда, амалий иқтисодиётнинг мустақил қисм (сегмент)ларига айланган бу соҳалар ўзаро узвий боғланган бўлиб, самарали бошқарув қарорларини қабул қилишда ва амалга оширишга ўз хиссасини қўшиш каби умумий мақсадга эга. Юқорида таъкидлаганимиздек, амалиётда ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект самарали бошқарув қарорларини қабул қилишда ўз фаолиятининг молиявий, бошқарув ва солиқ ҳисобларида шакллантирилган ва қайта ишланган маълумотлар яъни бухгалтерия ахборотидан фойдаланади. (1-расм)

Бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудитга хос бўлган тегишли функциялар (масалан, харажатларни ҳисобга олиш ва баҳолаш, уларни таҳлил қилиш, бошқарув қарорларининг бажарилишини назорат қилиш ва хўжалик юритувчи субъект фаолияти самарадорлиги) бутунги кунда ушбу амалий фанларнинг интеграцияси ҳақида ҳам назарий ҳам амалий жиҳатдан сўз юритишга имкон беради, бу эса ўз навбатида ҳисоб-таҳлил тизими тушунчасини кенг тарқалишига замин яратди.

Хўжалик юритувчи субъект иқтисодий барқарорликка ўз фаолиятини мақсадли мониторинг қилиш, муаммоларни олдиндан кўра олиш ва бартараф этиш ҳамда стратегик ва оператив бошқарувнинг молиявий ва номолиявий баҳолаш кўрсаткичларининг ўзаро уйғунлиги билан эришиши мумкин. Шу сабабли, хўжалик юритувчи субъектнинг стратегик мақсадларига йўналтирилган ягона бошқарув тизимини шакллантириш эҳтиёжи юзага келади бу эса ўз навбатида бир қатор муаммоларни ҳал қилишни талаб қилади.

Халқаро амалиётда менежерларнинг бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш эҳтиёжларини таъминлайдиган умумэътироф этилган ахборот тизими бу ҳисоб-таҳлил тизими ҳисобланади.

Кенг маънода ҳисоб-таҳлил тизими деганда бухгалтерия ахборотига, шу жумладан тезкор маълумотларга асосланган ва иқтисодий таҳлил учун статистик, техник, ижтимоий ва бошқа турдаги маълумотлардан фойдаланадиган тизим тушунилади. Бу эса ўз ўрнида кенг қамровда ҳисоб-таҳлил тизими микро ва макро даражадаги бошқарув қарорларини қабул қилишда фойдаланиладиган турли маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш ва баҳолашни назарда тутади [8].

Хўжалик юритувчи субъектни бошқаришнинг замонавий босқичида ахборот оператив, тактик ва стратегик турларига бўлинади. Молиявий ҳисобда оператив ва тактик ахборот, бошқарув ҳисобида – стратегик ахбороти шаклланади.

Ҳар қандай ҳисоб-таҳлил тизимининг муҳим таркибий қисми бу унда шакланган бухгалтерия ахбороти ҳисобланади. Айнан молиявий ҳисоб ва ҳисоботининг маълумотлари хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий-хўжалик фаолиятини таҳлил қилишда ҳамда солиқ ҳисобини юритишга асос ҳисобланади. Молиявий ҳисоб ва ҳисоботини тузишга қўйилган талаблар Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги билан тартибга солинади.

Шу ўринда таъкидлаб ўтишимиз керакки, бухгалтерия ахбороти – бошланғич ҳисоб ҳужжатларига асосланган, бухгалтерия ҳисоби регистрларида, молиявий ҳисоботларда, тушунтиришларда ҳамда бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритиш билан боғлиқ бошқа ҳужжатларда акс эттириладиган бухгалтерия ҳисоби объектлари ҳақидаги қайта ишланган маълумотлардир [1].

Бухгалтерия ахбороти бошқарув қарорларини қабул қилишга йўналтирилган бўлиб, бошланғич ҳисоб ҳужжатларида акс этган хўжалик муомилалари ва жараёнларини ҳисоб-китобини юритиш мақсадида шакллантирилади, гуруҳланади, тизимлаштирилади ҳамда қайта ишланади. Ўз навбатида бундай баҳоланиш бухгалтерия ахборотини молиявий ҳисоботнинг кўрсаткичларига трансформация қилишга имкон беради [6]. Шунинг учун замонавий бухгалтерия ҳисоби ва таҳлил тизимида молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисоби ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўрнатиш ҳамда рақамли иқтисодиётда маълумотлар умумий омборининг яратилиши каби муаммолар вужудга келади.

Шу ўринда, хўжалик юритувчи субъектнинг ягона маълумотлар омборини икки айлана тизимда мустақил фаолият юритувчи молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисобларини бир айлана тизимида бирлаштириш орқали яратиш имкони мавжуд бўлади.

Ташқи ва ички ҳисоб тизимининг бирлашиши кўлами хўжалик юритувчи субъектда амалда бўлган индивидуал унификация стратегияси орқали аниқланади. Ўз навбатида ташқи ҳисоб тизими қонунчилик доирасида тартибланса, ички ҳисоб эса хўжалик юритувчи субъектнинг ички ҳужжатлари асосида тартибланади. Ушбу ҳисоб тизимларини бирлаштириш ва уйғунлаштириш хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг натижаларини акс эттирган кўрсаткичларни ягона тафсилланишига имкон яратади бу эса ўз навбатида ички ва ташқи фойдаланувчиларга жуда кенг қулайликларни яратади. Шу билан бир қаторда амалиёт шуни кўрсатадики, бухгалтерия ахборотини йиғиш ва қайта ишлашнинг алоҳида жараёнлари бухгалтерия ахборотини рақамлаштиришда ортиқчалик қилади.

Айни вақтда назорат (controlling) концепциясидан фойдаланишда ҳисоб тизими хўжалик юритувчи субъект фаолияти жараёнларини назорат қилиш мақсадида молиявий ҳисоб доирасида ҳужжатлаштиришга асосланади. Маълумки, ҳисобот даври якуни бўйича бухгалтерия баланси тузилади, молиявий натижа аниқланади, ҳамда ҳисоб тизими турли ҳил калькуляцион моделлардан фойдаланган ҳолда маҳсулот бир бирлигига кетган харажатларни калькуляциясини амалга оширади. Харажатлар калькуляциясида камида 3 моделдан фойдаланилади, булар [7]:

- харажатларни ҳисоблаш – бу калькуляцион фойдани ҳисоблаш бўлиб, бунда ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш/хизмат) қиймати ва маҳсулот (иш/хизмат) ишлаб чиқарилишида қилинган харажатларни таққослаш орқали аниқланади. Харажатларни ҳисоблаш ўз ўрнида самарали бошқарув қарорларини қабул қилишга ҳамда уларни амалга оширишга асос бўлади;

- баланс ҳисоби - соф активлар қийматини баҳолашга асос яратиб, аниқ бир ҳисобот даври учун мулк ва қарздорлик бўйича баланс моддалирини таққослаш орқали амалга оширилади.

- молиявий ҳисоб – бу даромадлар ва харажатларни таққослаб, ҳисобот даври учун баланс ликвидлигини аниқлайди. Мазкур ҳисоб-китоб хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг молиявий эффеқтини аниқлашга замин яратади.

Бухгалтерия ахборотининг шаклланишига бухгалтерия ҳисоби ва таҳлил тизимида бухгалтерия ҳисобининг асосий тамойиллари ҳамда бухгалтерия ҳисоби методининг асосий элементлари орқали эришилади.

Бухгалтерия ҳисоби усули элементларининг функционал боғлиқлиги ва бухгалтерия ҳисоби маълумотларини шакллантиришдаги роли 1-жадвалда келтириб ўтамыз.

1- жадвал

Бухгалтерия ҳисоби усули элементларининг мақсади ва молиявий ҳисоботни шакллантиришдаги роли²

Метод элементи	Мақсад	Бухгалтерия ахборотини шакллантиришдаги аҳамияти
Ҳужжатлаштириш	Ҳўжалик жараёнларини ҳужжатлаштириш	Бухгалтерия ҳисоби объектларини бирламчи кузатув орқали бухгалтерия ахборотини шакллантириш – бухгалтерия ахборотини юқори даражадаги батафсиллиги, жорий қарорларни қабул қилишга йўналтирилганлиги.
Инвентаризация	мол-мулк ва мажбуриятларнинг ҳақиқатда мавжудлиги текшириш ҳамда олинган маълумотларни бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан солиштирув.	Бухгалтерия ахбороти ҳисоб объектларини қиймат ўлчовида шаклланади. Турли хил ахборот оқимини ягона жамланма ҳисобот кўринишида жамлайди.
Баҳолаш	Мол-мулк ва мажбуриятларни турли хил ўлчов бирликларидан ягона ўлчов бирлигида акс эттириш	
Калькуляция	Ишлаб чиқарилган маҳсулот, бажарилган иш ёки кўрсатилган хизматлар таннархини ҳисоблаш.	
Ҳисобварақлар	Бухгалтерия ҳисоби объектларини иқтисодий мазмунининг бир хиллиги асосида гуруҳлаш.	Бухгалтерия ахбороти бухгалтерия ҳисоби объектлари бўйича маълумотларни жорий гуруҳлаш орқали шаклланади.
Икки ёқлама ёзув	Бухгалтерия ҳисоби объектлари, ҳўжалик муомилларининг ўзаро боғлиқлигини иққита ҳисобда акс эттириш.	Ҳисобварақлар, суб ҳисобварақлар кўламида бухгалтерия ахборотини тўпланиши
Умумлаштириш	Ташкилотнинг ҳўжалик воситаларини (турлари, жойлашуви, шаклланиш манбалари ва ишлатиш мақсади бўйича) пул ўлчов бирлигида гуруҳлаш ва	Бухгалтерия ахбороти ташкилотнинг мол-мулки ва молиявий ҳолати бўйича маълумотларни даврий умумлаштириш орқали шаклланади. Ташкилот

² Тадқиқотлар натижасида муаллиф томонидан ишланган

	умумлаштириш	миқёсида йиғилган бухгалтерия ахбороти ташқи ва ички фойдаланувчиларга йўналтирилган.
Молиявий ҳисобот	Маълум давр учун ташкилотнинг мол-мулки ҳолати ҳамда молиявий натижалари тўғрисида маълумотларни ягона тизимини яратиш.	

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса қилиб шуни таъкидлашимиз лозимки, ҳисоб-таҳлил тизими, тўхтовсиз юритилгандагина, бухгалтерия ахборотининг сифатини яхшилайти ва амалий қўллаш кўламини кенгайтиради, пировардида тайёрланаётган ва тақдим қилинаётган молиявий ҳисоботларнинг сифатига ҳамда унинг кўрсаткичларини ўзига бевосита таъсир кўрсатади яъни манфаатдор фойдаланувчилар учун бухгалтерия ахбороти самарадорлигини оширади, бу эса ўз навбатида ҳисоб-таҳлил тизимининг асосий мақсади ва моҳияти ҳисобланиб, у юқори малакали бухгалтер-таҳлилчига юкланиши лозимлигига далолат қилади.

Таъкидлашимиз керакки, бухгалтерия ахбороти ҳисоб маълумотлари оқимининг турли даражадаги концентрациясига эга. Ҳисоб-таҳлил тизимида бухгалтерия ҳисоби усулининг қўлланиладиган элементларига қараб бухгалтерия ахборотини йиғишнинг 4 даражасига ажратишимиз мумкин:

- 1) молиявий ҳисобот;
- 2) синтетик ҳисобнинг бухгалтерия регистрлари;
- 3) аналитик ҳисобнинг бухгалтерия регистрлари;
- 4) бирламчи бухгалтерия ҳужжатлари

Қолаверса, бухгалтерия ахборотининг ўзининг батафсиллик даражаси билан хўжалик юритувчи субъектнинг самарали бошқарув қарорларини қабул қилиш аҳамияти беқиёс бўлиб, у қуйидагиларни қамраб олади:

- бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботларни тузишнинг (масалан, фаолият турлари бўйича алоҳида бухгалтерия ҳисоби бўйича) амалдаги қонун ҳужжатлари талабаларига мувофиқлиги;

- бухгалтерия ахборотини олиш харажатларининг ундан фойдаланишдан кутилган натижалардан паст бўлиши кераклигидан иборат тежамкорлик тамойилини амалга ошириш;

- бухгалтерия ахборотини шархлаш йўли билан тезкор ва тактик бошқарув қарорларини қабул қилиш учун муҳим бўлган маълумотларни олиш зарурати.

Бухгалтерия ахборотини шархлаш хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий-хўжалик фаолиятини таҳлил қилишнинг турли усулларини қўллаш орқали амалга оширилади.

Ҳисобот даври учун жорий бухгалтерия ахборотини умумлаштириш асосида тузилган молиявий ҳисобот тугалланган хўжалик жараёнлари тўғрисида муҳим

маълумотларни ўз ичига олиб, хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий – хўжалик фаолиятининг ҳажми ва сифат кўрсаткичлари тўғрисида етарлича тўлиқ маълумотларни ўз ичига олади [11].

Хўжалик юритувчи субъект ҳисоб-таҳлил тизими доирасида амалга ошириладиган мақсадли базавий кўрсаткичларни таҳлил қилиш унинг ихтиёридаги молиявий ресурслар, улардан фойдаланиш самарадорлиги тўғрисида раҳбарият учун муҳим бўлган маълумотларни олиш имконини яратади. Операцион ва статистик ҳисобот маълумотларини аниқлаштириш учун молиявий ҳисоботнинг жамланган кўрсаткичларидан фойдаланилади. Фикримизча, оператив ва статистик ҳисоботлардан фарқли ўлароқ, бухгалтерия ахбороти юқори ишончилиги билан ажралиб туради, чунки у барча хўжалик операцияларини ҳужжатлаштиришга асосланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. 2016 йил 13 апрелдаги ЎРҚ 404-сонли “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни.
2. International standard of accounting №1. Presentation of financial statements. www.iasplus.com
3. Корягин М.В., Куцык П.А. Качество бухгалтерской отчетности как информационного продукта учетной системы. //Международный бухгалтерский учет. <http://fin-izdat.ru/journal/interbuh>
4. Bruce Pounder. Measuring Accounting quality.//Strategic finance. May, 2013
5. Левицкая С.А., Иващенко К.А. Accounting information resources: a theoretical aspect.//Proc.11th Sci.Conf. Winter readings dedicated to outstanding scientists in the field of Accounting, Analysis and Control. Zytomyr, Zytomyr State Technological University Publ., 2013,pp. 65-68
6. Соколов Я.В., Пятов М.Л. Достоверный и добросовестный взгляд на бухгалтерскую информацию // Бухгалтерский учет. 2007. № 5. С. 52-56.
7. Устинова Я.И. Концепция достоверного и добросовестного взгляда на бухгалтерскую информацию: российская теория и практика //Аудит и финансовый анализ. 2010. № 1. С. 32-40.
8. Попова Л.В. Основные теоретические принципы построения учетно-аналитической системы//Журнал "Финансовый менеджмент" - Основные теоретические принципы построения учетно-аналитической системы (finman.ru)
9. Nubia Isabel Diaz Ortega, Juan Manuel Villamizar Ramirez. The use of accounting information system as guidance for the decision-making in Cucuta SMEs.//Revista ESPACIOS. Vol. 38 (№ 41), 2017. Page. 2
10. A.Avlukulov, Z.Zufarova Directions of increasing the quality of accounting information//International Finance and Accounting, Vol.2021//6-1-2021
11. Ванюкова Р.А. Бухгалтерская информация как предмет управленческих процессов // Основные направления концепции развития АПК в условиях рыночной экономики. Сборник научных трудов. Йошкар-Ола, 1997. С.133-135.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

